

ПАРАДИГМАЛЬНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Системний аналіз фундаментальних орієнтацій сучасної освіти, що формуються в ході пошуку нових перспективних його парадигмальних моделей, а також шляхів їх можливої інтеграції актуальний, перш за все, в теоретичному і загальносвітоглядному плані, що диктується рядом істотних факторів, до яких відносяться глибинні зміни в суспільно-політичному і економічному ладі, переорієнтація суспільства на нові типи соціальних та економічних відносин, тенденції глобалізації та антиглобалістські прагнення, приєднання України до Болонського процесу і пов'язаних з цим надій та побоювань, все більш відчувається і усвідомлюється криза колишньої моделі освіти, і неоднозначне ставлення до спроб її реформування. Усі ці події супроводжуються багатьма інноваціями у сфері теорії та практики освіти, народжуючи таким чином необхідність загального аналізу і зіставлення різних, дуже часто і протилежних за своїми глибинними філософськими підставами методологічних засад, які використовуються для вирішення проблем і завдань сучасної освіти. Спроби знайти шляхи гармонізації та синтезу багатьох підходів і парадигмальних орієнтацій освіти, скерованих прагматичними міркуваннями, без поглибленого пошуку та аналізу можливих спільних для їх об'єднання метазасад філософсько-методологічного рівня, можуть лише привести, а нерідко і приводять, або до еклектики, або до протиставлення одних парадигмальних орієнтацій іншим як найбільш перспективних, ефективних та правильних. При чому типологізація освітніх парадигмальних орієнтацій часто базується на різних, не пов'язаних одна з одною підставах, що не дозволяє, наприклад, впевнено та обґрунтовано говорити навіть про приблизну кількість реально існуючих «освітніх парадигм» в сучасній теорії і практиці не лише вітчизняної, але і світової освіти. Ще складніша справа з аналізом суті та якісної своєрідності освітніх орієнтацій, зразків, систем і моделей, оцінкою їхніх можливостей та обмежень, переваг і недоліків, а також з самою їх кваліфікацією як парадигми.

В зв'язку з цим предметом особливої уваги і осмислення повинні стати вихідні ідеї побудови традиційних і нових систем освітньої теорії і практики, а також концепції, що втілюють їх зміст, моделі та зразки, що лежать в основі цієї різноманітності та заслуговують бути названими та кваліфікованими як дійсно парадигмальні. За таких умов необхідно здійснити їх філософсько-методологічний системний і комплексний аналіз, який враховував би особливості сфери освіти як феномену культури, пов'язаної, у свою чергу, з такими основними типами буття, як природа, суспільство і людина. Необхідний також і філософсько-культурологічний аналіз самого поняття «парадигма» у його сучасному категоріальному статусі, дослідження його змісту і специфічних можливостей застосування до сфери освіти.

Системний філософсько-культурологічний, цивілізаційний аналіз різних підходів до процесів розвитку сучасної освіти актуальний і в практичному плані у зв'язку з необхідністю побудови єдиного освітнього простору, оскільки дозволяє краще зрозуміти походження і реальний зміст різних парадигмальних орієнтацій, що співіснують та змагаються одна з одною в процесах реформування, модернізації та розвитку освіти, а також виявити ті метазасади їх гармонізації та інтеграції.

Тому в межах даної роботи автор вважає за доцільне коротко зупинитися на теоретичному визначенні поняття «освітній простір».

Отже, оскільки поняття освітнього простору об'єднує дві основні ідеї – ідею простору й ідею освіти, освітній простір відображає певну освітню протяжність, структурне співіснування і взаємодію будь-яких можливих освітніх систем, їх компонентів, освітніх подій. Освітній простір складається з цілого ряду атрибутів, які асоціюються з освітою, – це безпосередньо певний комплекс знань, який циркулює в суспільстві, засоби навчання, суб'єкти освітньої діяльності, фінанси на освітні потреби, і т.д., причому всі ці атрибути обумовлені відповідним освітнім потенціалом освітніх структур. Поняття «освітній простір» органічно вписується в систему інших уявлень соціальної філософії і педагогіки, пов'язаних з наданням освітніх послуг, освітньою інфраструктурою суспільства, освітніми системами, низкою установ при безперервному і послідовному отриманні освіти, освітніми стандартами, освітнім потенціалом суспільства, освітнім середовищем, інтелектуальною системою, соціальним інститутом освіти і тому подібне. Суть освітнього простору і його зміст теоретизується рядом вітчизняних та російських авторів (Є. М. Кокорев, Л.С. Шульженко, М.М. Етліс, А.Я. Данилюк, Н.Н. Нікітіна, І.К. Шалаєв [1, 2, 3, 4]), проте ніхто з них не дає чіткого визначення даного поняття, до речі, теоретичній розробці поняття «освітній простір» в західноєвропейській та північноамериканській літературі уваги не

приділяється взагалі. Ряд вчених, кажучи про освітній простір, мають на увазі набір певним чином пов'язаних між собою умов, які можуть впливати на освіту людини. При цьому в саме поняття освітній простір не передбачає існування в ньому індивіда, що навчається, тобто вони вважають, що освітній простір може існувати і незалежно від того, хто навчається [4], інші характеризують освітній простір як наявність інститутів, що конституують його, в певній формальній структурі у вигляді мережі різноманітних освітніх установ [3]. З погляду авторки даного дослідження, подібні формулювання дещо звужують поняття освітнього простору, тому автор дозволяє собі власну інтерпретацію даного поняття. Грунтуючись на загальнофілософському визначенні простору як об'єктивної форми співіснування матеріальних об'єктів і процесів, що протікають в певний проміжок часу, в контексті освітнього простору, ми, таким чином, маємо на увазі простір, в якому формується образ людини. Цей простір можна, услід за природничо-науковими і фізико-математичними дисциплінами, розуміти як систему координат, що задається певними якісними вимірюваннями, вираженими векторами. Таким чином, під освітнім простором розуміється безліч існуючих в соціумі об'єктів, відносин і зв'язків, в межах яких здійснюється спеціальна діяльність різних систем (державних, суспільних і змішаних) щодо розвитку індивіда і його соціалізації. Освітній простір необхідний не тільки для координації зусиль всіх суб'єктів освіти (вчителя, учня і середовища між ними [5, с. 61]), але головним чином для розвитку особистості учнів. Вся сукупність відносин, які складаються в освітньому просторі між суб'єктами освіти, їх взаємозв'язок з процесами перетворення існуючого соціокультурного оточення в засоби здійснення сучасної освіти забезпечує у результаті реалізацію особистісних і соціальних цілей освіти.

Освітній простір характеризується певним чином організованою сукупністю освітніх парадигм, що існують в ньому і, таким чином, концентрує в собі особливості, притаманні цим освітнім парадигмам. Отже, освітній простір володіє ознаками концентричності, які полягають в тому, що освітні парадигми, які існують в ньому, як би вкладаються одна в одну, й ознаками поліцентричності, що виражається в тому, що будь-яка освітня парадигма може стати тим центром, навколо якого здійснюється організація інших освітніх парадигм. У зв'язку з цим актуальним є необхідність зупинитися на особливостях сучасного освітнього простору України і на освітніх парадигмах, що існують в ньому, що обумовлене тим фактом, що сучасний етап розвитку вітчизняної освіти характеризується процесами інтеграції у світовий освітній простір. В цілому при осмисленні освітнього вітчизняного простору, перелічуючи парадигми, треба з'ясувати в якому значенні і за якими критеріями ми будемо представляти вибрані парадигми.

Парадигма – це вихідна концептуальна схема, модель постановки проблеми та її вирішення, методів дослідження, що панують в науці протягом певного історичного періоду. Таке її класичне вихідне розуміння. Нас же будуть цікавити лише дві її грані, які, для зручності, краще всього висловити у двох компактних визначеннях.

Парадигма – це провідна концептуальна ідея, яка визначає напрямок та характер майбутніх перетворень. Не випадково сьогодні читаємо: зміна освітньої парадигми – це зміна системи освіти [6].

Друге визначення: теорія, яка виражає важливі, суттєві риси дійсності [6].

Дискусія, яка розгорнулася сьогодні навколо процесу реформування системи освіти в Україні, відображає зіткнення чотирьох освітніх парадигм:

когнітивно-інформаційної (у звичному сприйнятті більш відома як знаннева,) [7];

особистісної; культурологічної; компетентнісної [7].

Перш ніж охарактеризувати кожну з них, звернемося ще раз до дефініцій та звернемо увагу на дві важливі обставини. По-перше, як впливає з наведених раніше визначень, кожна з парадигм, як прийнято сьогодні говорити, вірно «схоплює» лише частину дійсності. Нехай навіть істотну, але тільки частину! А частина ніколи не зможе замінити цілого. По-друге, будь-яка педагогічна парадигма неминуче фіксує домінуючі уявлення про те, що вважати головним підсумком та результатом освіти. Виходячи з цієї провідної концептуальної ідеї і визначається напрямок та зміст прийдешніх перетворень.

Когнітивно-інформаційна (знаннева) парадигма виходить із стійких уявлень про необхідність передачі особистості максимальної кількості усіх накопичених людством знань, умінь та навичок. Вона трактує спрямованість навчально-виховного процесу абсолютно певним чином, орієнтуючи вчителів на предметні програми, фіксовані результати, що піддаються оцінюванню, селективний відбір багатообіцяючих дітей з їх подальшим поглибленим навчанням. Бажання, потреби особистості дитини тут, як правило, не беруться до уваги.

Особистісна парадигма. Центр ваги переноситься з інтелектуального на емоційний та соціальний розвиток особистості. У колективах, які дотримуються цієї педагогічної парадигми, за учнями уважно спостерігають, обговорюють їхнє особистісне зростання та розвиток, багато уваги приділяють інтересам і проблемам дітей. Викладачі витрачають багато зусиль підбираючи методи та ставлячи цілі, які вони прагнуть пристосувати до індивідуального розвитку кожної дитини. Порівняльний аналіз успіхів учня здійснюється у світлі його попередніх досягнень. Освіта у такій педагогічній парадигмі знаходить більш широку основу. Учень розглядається як особистість, яка сама може вибрати такий шлях навчання, який допоможе досягти їй найкращих результатів. Межі навчальних предметів розмиваються, навчання йде за галузями знань, робиться спроба пов'язати різні галузі знань з реальною практикою. Результати таких спроб: проєктивне навчання, тематичне навчання, навчання за інтересами. Навчальний матеріал планується і викладається таким чином, щоб допомогти дитині якомога ефективніше взаємодіяти з навколишнім світом за стінами школи. Вибір учнем спеціалізації – гуманітарної чи технічної – відтермінується доти, доки він сам не зрозуміє, що його приваблює більше. При такому підході норми та вимоги до учнів не можуть бути жорстко фіксовані.

Культурологічна парадигма. Не заперечуючи необхідності озброєння дітей позитивними знаннями та вміннями, що допомагають вижити в мінливому світі, ця парадигма повертає вчителя до головного, потаємного завдання формування особистості дитини. Але, на відміну від особистісної парадигми, вона не фетишизує вільне виховання, розглядаючи свободу та примус як взаємодоповнюючі начала, вважаючи повне заперечення примусу в освіті запереченням культури. Своє головне завдання бачить у передачі цінностей культури наступним поколінням, які з різних причин, можуть, між іншим, і не усвідомлювати необхідності цього. Звідси і неминучі елементи педагогічного примусу. У кінцевому підсумку сповідує ціннісний погляд на якість освіти, а своє головне завдання бачить у вихованні людини духовної.

Компетентісна парадигма. Виростає з прагматичної, когнітивно-інформаційної парадигми освіти. Але, на відміну від неї, усвідомлює неможливість та безглуздість необмеженого розширення переданої наступним поколінням інформації, яка, з одного боку, наростає лавиноподібно, а з іншого – застаріває кожні 3-4 роки. Наполягає на тому, що очікуваним результатом освітнього процесу є не система знань, умінь і навичок, а набір заявлених державою ключових компетенцій, без яких неможлива діяльність сучасної людини в інтелектуальній, суспільно-політичній, комунікаційній, інформаційній та інших сферах. Компетентісна парадигма націлена на посилення практичної орієнтації та інструментальної спрямованості загальної середньої освіти. Вона прагне підготувати людину вмілу та мобільну, яка володіє не набором фактів, а способами і технологіями їх отримання. Легко помітити, що кожна з вище перелічених парадигм може задати свій вектор в модернізації змісту освіти, визначити стратегію його розвитку. Все залежить від базових цінностей і вихідних настанов реформаторів.

Суперечки навколо проблем реформування освіти неминуче набувають яскраво вираженого політичного забарвлення і народжують взаємну напругу. Прагматичний бізнесмен та інтелігент зі світовідчуттям Булата Окуджави (як не дивно, але такі ще існують) по-різному уявляють собі цілі, сенс та зміст освіти. Очевидно, що механічне маніпулювання навчальними планами і сітками годин не вирішують завдання реформування освіти, а змістовне обговорення державних стандартів в кінцевому підсумку виходить на ту ж проблему гармонізації освітніх парадигм.

Нав'язування інструментального ставлення до світу, що спричинило цілий ряд проблем, вимагає розгляду суспільства як цивілізаційно-культурної цілісності, що розуміється як єдність через прийняття різноманіття. Прагнення знайти нові приклади та способи духовного і раціонального освоєння світу робить затребуваними дослідження цивілізаційної природи освіти в умовах переплетення і зростання інформаційних потоків, що заміщають предметність знання і репрезентують себе у здібностях людини, активності свідомості, в розумових процесах, що зумовлює необхідність повернення освіти її первісній гуманній природі.

Культурні програми задаються метафізикою цивілізації – ідеями про природу Всесвіту і про місце людини в ній з її базовими смислами та цінностями. У цьому контексті пріоритети можуть змінюватися і протягом історії людства вони такі змінювалися (наприклад, підпорядкування інстинктам і бажанням; самозречення заради особистого спокою; самоочищення в ім'я духовних цінностей; підкорення і реорганізація природного середовища за допомогою науки і техніки і таке інше).

Сучасна цивілізаційна парадигма пов'язана з вибором вектору розвитку, орієнтованого на потенційність людини, її компетентність, опору на власні сили і саморозвиток, який змінює саме

розуміння людини. Людина не напередадана собі як даність, а дана собі у повинності. Вона розглядається не з точки зору сутності, що визначає її існування, і не з точки зору її існування, яке творить сутність. Людина не є тим, чим вона повинна бути, вона повинна творити своє буття - таке екзистенційне завдання людини. Динаміка становлення відкриває інше місце людини в порядку суцього, воно розглядається з точки зору оцінювання, важливості, значущості, доступності, транзитивної співвіднесеності. З часом потенційність людини змінюється, її можливості постійно зростають. Конфлікт належного і суцього виявляється транзитивно універсальним механізмом переживання пізнання і оцінки реальності. Сьогодні освіта змінила свої межі і освітнім стає все суспільство. Освіта в сучасних умовах розуміється як поліфонічна мережа навчально-освітніх процесів, які здійснюються в усіх культурних та соціальних середовищах, а не лише в традиційних освітніх установах, набуваючи характеру відкритого, і виступаючи як комунікація різноманітних культурних практик. Амбівалентність поняття «освіта» сьогодні стає особливо значною, коли, з одного боку, виявляє традиційний сенс становлення (як технології виховання та навчання) особистості, а з іншого – орієнтує на бачення соціальної реальності у процесі становлення, реальності яка рухається та змінюється, реальності процесуальної, технологічної.

Про смисловий контекст цивілізаційної парадигми освіти можна говорити багато і довго, але це не є метою нашої статті. У висновку хотілося б узагальнити висловлені раніше міркування. Гармонізацією всього парадигмального поля освітнього простору може і повинна стати цивілізаційна парадигма освіти, тому що сучасна цивілізаційна парадигма пов'язана з вибором вектору розвитку, орієнтованого на потенційність людини, його компетентність, опору на власні сили і саморозвиток, які змінюють саме розуміння людини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Данилюк А.Я. Теория интеграции образования / Данилюк А.Я. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. Пед. ун-та. 2000. – 440 с.
2. Кокорев Е. М. Геополитическая миссия мирового научно-образовательного пространства первой половины XXI века: постановка проблемы / Кокорев Е. М., Шульженко Л.С., Этлис М.М. // Электронный журнал «Образование: исследовано в мире», 2005. – Режим доступа: <http://www.oim.ru>
3. Матулис Т. История образования и педагогической мысли в эпоху Древности, Средневековья и Возрождения / Матулис Т., Батлук О., Безрогов В. – Издательство РУДН, 2004. – 593 с.
4. Шалаев И.К. От образовательных сред к образовательному пространству: культурологический подход к проблеме [Электронный ресурс] / Шалаев И.К. – Режим доступа: http://www.informika.ru/text/magaz/pedagog/pedagog_5/a03.html
5. Всеукраїнська науково-практична конференція "Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка": матеріали конф., (18-19 квітня 2007 р., м. Суми) / Центральний ін-т післядипломної педагогічної освіти; Сумський обласний ін-т післядипломної педагогічної освіти; Інститут вищої освіти АПН України; Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А.С.Макаренка; Відділ молоді та спорту Сумської обласної держ. адміністрації / В.Ф. Живодьор (ред.кол.). — Суми: ВТД "Університетська книга", 2007. — 144с.
6. Шарданов Анатолий Назирович. Становление новой парадигмы образования как аспект современных цивилизационных процессов: Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11: Нальчик, 2004. – 165 с.
7. Агапова Наталья Геннадьевна. Парадигмальные ориентации и модели современного образования в контексте философии культуры: Дис. докт. философ. наук.: 09.00.13 Санкт-Петербург, 2009 – 461 с.

SUMMARY

The article deals with paradigmatic orientations, which coexist and compete with each other in the process of reform, modernization and development of education identifying the meta-basics of harmonization and interpretation. The basis of the harmonization of educational paradigms of the XXI century lays in the realm of studying the civilization nature of education.